Östra kapellet i Jönköping

Antikvarisk medverkan i samband med invändig tillgänglighetsanpassning

Kristine församling i Jönköpings stad, Jönköpings län, Växjö stift

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2017:11
Margareta Olsson

Östra kapellet i Jönköping

Invändig tillgänglighetsanpassning

Kristine församling i Jönköping stad
Jönköpings län, Växjö stift

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2017:11
Margareta Olsson

Rapport och foto: Margareta Olsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2017

Innehåll

Inledning....5
Syfte....5
Historik....5
Beskrivning inför åtgärder....6
Vidtagna åtgärder....8
Slutresultat och kvarstående åtgärder....11
Administrativa uppgifter....12
Referenser....12
Bilder vid slutbesiktningen 2016-01-28....13

Utdrag ur digitala fastighetskartan blad 63E0fs.

Inledning

Jönköpings kyrkliga samfällighet, numera Jönköpings pastorat, erhöll 2013 tillstånd till en invändig tillgänglighetsanpassning av Östra kapellet i Jönköping. Åtgärdsförslaget var framtaget av arkitekt Ingvar Selse, daterat 2013-09-18. Byggnadsarbetena samordnades med en allmän rengöring av kapellets interiör och inredning, utförd av konservator Christina Heberlein, Göteborg, enligt program daterat 2013-10-02. Arbetena genomfördes under hösten 2015 och slutbesiktigades den 28 januari 2016.

Enligt villkor i länsstyrelsens tillstånd skulle arbetena ske med antikvarisk medverkan. Jönköpings pastorat anlitade antikvarie Margareta Olsson vid Jönköpings läns museum för detta, vilken även svarat för sammanställningen av föreliggande rapport. Rengöringsarbetena redovisas i konservatorsrapport, Kulturvård Heberlein 2015-11-22.

Syfte

En tillgänglighetsanpassning av kapellets huvudentré hade utförts redan 2007. De nu utförda arbetena syftade till att fullfölja anpassningen av interiören till personer med nedsatt rörlighet. Åtgärden var även motiverad ur arbetsmiljösynpunkt, för att underlätta hanteringen vid kistbegravningar. Interiörens allmänna nedsvärtning, som uppstått sedan renoveringen 1971, föranledde rengöringen.

Historik

Vid stadsförsamlingens kyrkogård, grundad på 1610-talet, uppfördes 1707 ett begravningskapell ritat av Jacob Ekeström. Kapellet antändes i samband med målningsarbeten 1935 och brann ned till grunden. Det nya kapellet på Östra kyrkogården uppfördes 1937 enligt ritningar framtagna av stadsarkitekt Göran Pauli. Med den förödande branden färskt i minnet kom kyrkorådets direktiv att påverka utformningen. Det nya kapellet skulle påminna om det gamla, vilket främst kom till uttryck i takkonstruktionen, nästan identisk med Ekeströms svängda takhuv med åttkantig lanternin. Skalan gjordes mindre och kom endast att motsvara mittkvadraten i gamla kapellets korsformade plan. Av brandsäkerhetsskäl byggdes det nu i sten istället för trä.

Interiören beskrivs i en tidningsartikel från invigningsåret 1937, som stämningsrik och mycket gediget utförd. Arkitekten svarade för formgivningen av alla beståndsdelar, alltifrån planlösning till altarljusstakar i driven mässing. Vid bygget användes moderna byggmaterial som gjuten betong medan ytskikt och inredning präglades av äkta material i ett hantverksmässigt utförande i syfte att skapa en historisk stämning. Arkitekten framhåller att ljussättningen av

Göran Paulis skissförslag till nytt gravkapell på Östra kyrkogården 1936. Artikel JP 3/4 1936. JLM:s arkiv.

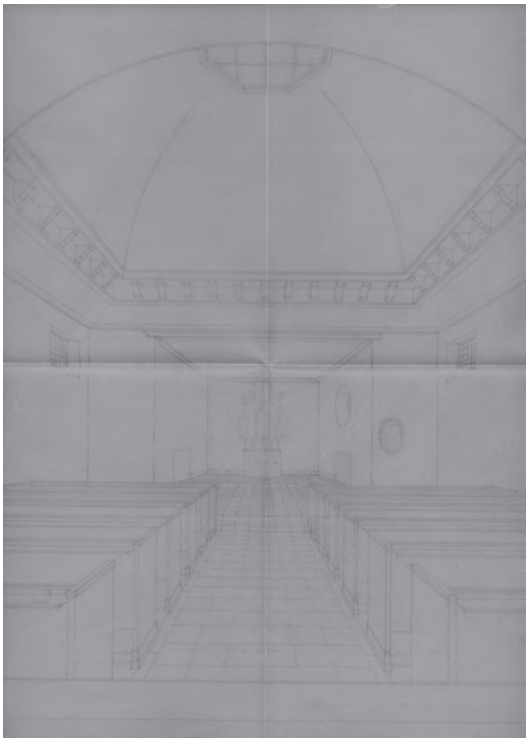

Blyertsskiss till kapells interiör 1936. Göran Paulis ritningsarkiv JLM:s arkiv

interiören ägnats särskild omsorg. Allmänbelysningen av kapellet kom ovanifrån, från lanterninen och de högt belägna fönstren, där indirekt ljus (eller elbelysning kvällstid) skulle sila likt solstrålar och belysa takkupol och golv. Även altaret skulle erhålla stämningsskapande ljus via rundfönstret på korets södra vägg. Färgsättningen hölls i övervägande svarta och grå kulörer, med takkupolen i blått, brunt och grått. Golvet i kapellet belades med svart Grythytteskiffer. Utöver de rent gestaltningsmässiga aspekterna omnämns nya moderna bekvämligheter, såsom vattenburen centralvärme och rymliga sittvänliga bänkar. Golvet gjordes svagt sluttande just med tanke på bänkarnas bekvämlighet.

Kapellet restaurerades invändigt 1971 under ledning av arkitekt Per Rudenstam. Enligt landsantikvarie Gunnar Lindqvists anmodan skulle målningsarbetena ske med beaktan till Paulis, enhetliga 30-talsinteriör, vad gäller inredning och färgsättning. Därmed utgick Rudenstams förslag om att ljusa upp färgskalan, i syfte att lätta upp den *seriösa* hållningen i rummet.

Beskrivning inför åtgärder

Kapellets interiör, enhetligt skapad av Göran Pauli, håller en gestaltningsmässigt hög kvalitet. Denna präglas av en avskalad och värdig 20-talsklassicism med inslag av nybarock som för tankarna till det gamla kapellet. Mot de ljusa avskalade putsväggarna står det formrika mörka kupolvalvet uppburet av en kraftig konsoltaklist. Bänkinredningen har gavlar enligt klassiskt manér. Orgelläktaren har försetts med ”falsk” orgelfasad med blypipor och barockmässig balustrad. Färgsättningen i övervägande svart och mörkgrått återkommer i skiffergolven.

Dagsljuset från lanterninen silar ned genom takfönstret i kupolvalvet.

Det upphöjda korgolvet möter bänkfronterna, som härigenom kortats av. Spegelfyllningen har i sina proportioner anpassats till denna avkortning.

Mittgången med mönsterlagd beläggning i grå och svart Grythytteskiffer, ett exempel på det tidiga 1900-talets omsorg om detaljutformningen.

Golvet i kapellet är gjutet av betong och sluttar fram mot det upphöjda koret. Vid mittgången når man koret via två trappsteg. Lutningen syftar både till ökad bekvämlighet i bänkkvarteren och till att förstärka perspektiv i interiören och ge koret en ökad dignitet med upphöjt golv. Golven är belagda med Grythytteskiffer i råklov, mönsterlagt i svart och grått skiffer, med mycket fina cementfogar.

Bänkarna var byggda med anpassning till golvets sluttning så att de i överkant blev helt vågräta.

I bänkkvarteren låg grangolv av spåntade brädor, med 4 tums bredd. Golven var troligen slipade och lackade 1971.

Golven i bänkkvarteren och mittgången efter demontering.

Vidtagna åtgärder

Golvarbeten

För att få bort nivåskillnaden mot koret, gjordes en höjning/utplaning av golven i mittgången och bänkkvarteren. I den främre delen där nivåskillnaden var som störst, uppgick den till ca 40 cm.

Bänkinredningen demonterades och flyttades tillfälligt ut. Nödvändig skyddstäckning av känslig inredning och inventarier vidtogs.

Skiffergolvet i mittgången togs varsamt bort. Avsikten var att befintlig originalbeläggning skulle återläggas, eftersom den bedömdes vara av stor estetisk betydelse för interiren. Plattorna var satta i cementbruk men kunde relativt lätt brytas upp, utan att knäckas, med bräckjärn. Endast ett fåtal plattor fick kasseras. Eftersom golvet var mönsterlagt gjordes en uppmärkning med tillhörande planritning, före demonteringen.

Brädgolvet i bänkkvarteren revs, även om tillståndshandlingen avgav att nytt golv skulle läggas ovanpå befintligt. Anledningen var att man ville försäkra sig om undergolvets tekniska status och att golvet var svårt att ta upp utan skador eftersom det var spikat i spånten.

Utrymmet mellan betongplatta och brädgolv hade ursprungligen ventilerats mot kapellrummet. Efter diskussion kom man fram till att denna ventilation var tillräcklig och att nya ventiler igenom sockelmuren lyckligtvis kunde undvikas.

I bänkkvarteren gjordes uppbyggnaden med undergolv av reglar på träplintar med reglerbara spikförband. I mittgången gjorde en pågjutning av betong.

Utrymmet under bänkkvarterens brädgolv var ventilerat mot kapellrummet med periskopsventiler från byggtiden.

Endast svart golvskiffer finns att tillgå på dagens marknad. Detta kom att resultera i att mönsterläggningen i golvet kom att brytas av med tre helt svarta skift i skarven mellan mittgång och kor.

Återläggningen av skiffergolvet utfördes av erfaren plattsättare, stor noggrannhet var gäller befintlig mönsterläggning och de minimala fogarna. Befintligt skiffer återlades och sattes i konventionellt sätt- och fogbruk för golvklinker. I mittgången främsta del kompletterades med några enstaka ersättningsplattor av nytt svart golvskiffer från Icopal AB.

Nytt brädgolv av spåntade granbrädor i en något avvikande bredare dimension än tidigare lades in i bänkkvarteren. Golvet behandlades med opigmenterad hårdvaxolja. Att övergå till en för 1930-talet mer tidsenlig golvbehandling med mörkpigmenterad fernissa, diskuterades men pastoratets önskemål var att bibehålla en ljus golvbehandling. Befintliga golvlister i trä, som demonterats vid arbetena, återuppsattes.

Ändring av bänkinredning och fronter

De främre bänkfronterna fick byggas om för att anpassas till den nya golvnivån, där större del av fronten nu kom att bli synlig. Fronernas spegelfältsindelning utgick proportionerligt ifrån tidigare höjd. En ombyggnad för att skapa spegelfält enligt den nya höjden bedömdes innebära alltför stort ingrepp i originalsnickerierna. I stället valde man att behålla de kvadratiska spegelfältena och samtidigt indela det nedre breda ramverket, med en hög sockellist. De kvadratiska speglarna återskommer i kapellets fönstersättning och kan därmed ha varit en medveten del i gestaltningen. Lösningen kan även betecknas som reversibel, d v s att frontens ursprungliga utseende i framtiden är möjligt att återställa. Snickeriarbetena på de båda fronterna innebar att befintlig sockellist flyttades ned och

Bänkfronterna efter demontering. Den nedre delen, som låg osynlig under korgolvets nivå syns här.

I den praktfulla konsoltaklisten retuscherades missprydande kvistgenomslag.

breddades med en kompletterande slät list på undersidan. Befintlig skarv i fronten spacklades i före målning.

Två bänkar mitt i kvarteren kortades av för att skapa plats för rullstolar inom bänkkvarteren och samtidigt underlätta för personer med rörelsehinder att ta sig in i dessa bänkrader. Båda bänkarna demonterades och togs med till snickeriverkstad. Bänkarna kapades av mot ytterväggen. Befintlig bänkgavel togs tillfälligt bort. Samtliga bänkar återinsattes och monterades med nya vinkeljärn i smide.

Rengörings- och konserveringsarbeten

För redogörelse av konservatorns rengörings-, konserverings- och och målningsarbeten hänvisas till *Östra kapellet Jönköping konserveringsrapport, Kulturvård Heberlein AB, daterad 2015-11-22.*

I korthet kan åtgärderna sammanfattas enligt följande:

- Våtrengöring av bemålade tak, taklister och kupolvalv i kapell. Konservering och retuschering av kvistgenomslag på konsoltaklist.
- Torr- och våtrengöring av putsväggar i kapell.
- Putslagning efter lokal vattenskada i koret (hydrauliskt kalkbruk),Torrengöring, ommålning med Wibos emulsionsfärg av putsväggar i koret. Stor vikt lades vid frambrytning av kulör för ett erhålla en samstämmighet med befintliga putsväggar.
- Våtrengöring och retuschering av bänkinredning. Bänkarnas överliggare täckmålades.
- Våtrengöring och konservering av orgelfasad och läktarbarriär.
- I fönstren på södra sidan ersattes sekundära plexi-glas i ytterbågen med kulturglas. Fönsterbågarna våtrengjordes.
- I vapenhuset återställdes den ursprungliga färgsättningen, i mörkt grafitgrått, på golvlister, dörrfoder samt på dörren mot kapellet.
- I sakristian avlägsnades sekundär vävtapet på ytterväggarna och

Vid restaureringen 1971 hade kupoltaket målats med oljefärg. Den ursprungliga temperamålningen och valvets något dovare blå nyans påträffades på taklistens ovansida.

samtliga väggar målades med emulsionsfärg. Våtrengöring av tak.
- Altarskivan i kalksten rengjordes från stearin.
- Altartavla, skulptur och ljusstakar rengjordes. Syntetisk lack avlägsnades på ljusstakar.

Ändring av altar- och begravningsordning

Inom församlingen hade det framförts funderingar kring altaruppsättningen av konstnären Margareta Engström, där denna med sin bjärta färgställning upplevdes ha bristande förankring till kyrkorummets allvarliga hållning. Efter diskussion lämnades dock altaruppsättningen oförändrad med undantag av golvljusstakarna. Dessa hade likt altaruppsättningen en avskalad modernistisk form, men var färgsatta i grått för att markera samhörighet med katafalken. Nu erhöll ljusstakarna en dekormålning, enligt förslag från Christina Heberlein, i klassiskt manér med kannelyrer som anspelar på kapellets övriga inredning i 20-talsklassicism.

Katafalken från 1936 togs ur bruk p g a kapellets numera bredare användning samt av arbetsmiljöskäl. Eftersom katafalken utgör en viktig del av originalinredningen ritad av Göran Pauli har den bevarats och förvaras numera i intilliggande förrådshus. Den ersattes med bockar av standardmodell vilka målades i golvljusstakarnas färgställning.

Slutresultat och kvarstående åtgärder

Utjämningen av golvnivån kom att medföra en förändring av perspektivet i kapellet där korets markering genom ett upphöjt golv försvunnit. Denna nivåskillnad förkommer i andra kyrkorum av Göran Pauli och har sannolikt varit ett medvetet uttrycksmedel för att stärka rummets liturgiska innebörd.

En annan konsekvens av den ändrade golvlutningen blev att bänkarna som var byggda efter det sluttande golvplanet, efter ändringen istället individuellt kom att luta något bakåt. Bänkarnas nya lutning bedömdes inte påverka bekvämligheten. Lutningen var inte så stor att den bedömdes större helhetsintrycket i kapellet. Någon omhängning av vägglampetterna, vilka anpassats efter bänkkvarterens sluttning bedömdes heller inte vara nödvändig.

Skiffergolvet i mittgången återlades med stor precision och urskiljer sig inte från övrig skifferbeläggning kapellet. Fogarna i det nylagda golvet är något ljusare men denna skillnad bedöms minska i takt med nedsmutsningen med tiden.

En nivåskillnad uppstod mellan brädgolven och elementnischen bakom den nedersta bänkraden. Denna har provisoriskt täckts med en list i lackad plåt. Listen bör ersättas med en mer tidstypisk mässingslist.

Hörslingan i koret bör ges en mer distinkt dragning och målas in i synliga lägen kring altaret.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-7364-2013
Jönköpings läns museums dnr:	349/2013
Byggherre:	Jönköpings pastorat, Anders Zachrisson
Entreprenör:	Peab Byggservice AB
Rapportansvarig:	Margareta Olsson, Jönköpings läns museum
Antikvarisk medverkan:	Margareta Olsson, Jönköpings läns museum
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköping kommun
Socken:	Kristine församling
Fastighetsbeteckning:	Liljeholmen 1:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

Haas. Jonas. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning Östra kyrkogården.* Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2007:135.

Karlsson, Bo, E. *Stadens förnyelse och kontinuitet, bebyggelse i Jönköping 1612-1870*. Jönköping 2004.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. Topografiska dagarkivet. Tidningsartiklar från 1937.

Göran Paulis arkiv, Jönköpings läns museum. Originalritningar, skisser, bygghandlingar och korrespondens för Östra kapellet.

Bilder vid slutbesiktningen 2016-01-28

Arbetena innebar att en enhetlig golvnivå erhölls i hela kapellet. Med den invändiga rengöringen där tre decenniers svärtning avlägsnades kom det allmänna intrycket att bli mycket ljusare. Någon fullständig ommålning bedömdes inte vara nödvändig, endast putsväggarna i målades om.

Huvudperspektivet i kapellet med betoningen av koret genom ett upphöjt korgolv kom att förändras.

En av bänkraderna i vardera kvarter kortades av för att skapa utrymme för personer med rullstol och nedsatt rörlighet.

Bänkarnas fronter, vars nedre tredjedel blev synlig, fick omgestaltas. De kvadratiska spegelfyllningarna bibehölls och istället lades en bredare golvsockel till, vilken korresponderar med väggarnas golvsockel i skiffer.

Tre skift i mittgångens främre del lades med nytt grythytteskiffer. Här kunde inte mönsterläggning uppnås eftersom nytt grått golvskiffer inte fanns att tillgå.

Nya järn i smide till bänkarnas infästning, togs fram av smed.

Kupolvalvet och dess taklist efter rengöring och retuschering.

Den ursprungliga grafitgrå färgsättningen på dörrar, golv- och foderlister i vapenhuset återställdes.

Missprydande golvlist i lackad plåt, över golvspringan bakom de nedresta bänkarna, avses att bytas mot mässingslister.

Befintliga ventilgaller till undergolvets periskopventiler bibehölls.

I koret slopades den ursprungliga katafalken och golvljusstakarna dekormålades med kannelyrer och grafitgrå socklar.

Gravkapellet på Östra kyrkogården i Jönköping är ett av den klassiskt skolade kyrkoarkitekten Göran Paulis främst verk. Kapellet uppfördes 1936-37, två år efter en förödande brand, där begravningsplatsens anrika kapell från tidigt 1700-tal, hade lagts i aska. Det nya kapellet kom i många avseenden att erinra om det gamla kapellet som en av akt pietet för den stora förlusten. Tillgänglighetsanpassningen av kapellets interiör, som utfördes 2015, innebar både en utjämning av golvnivåerna och en avkortning av två bänkar för att skapa plats för personer med rörelsenhinder inom bänkkvarteren. Samtidigt utfördes en allmän rengöring och retuschering av alla invändiga ytskikt och all inredning.

Byggnadsvårdsrapport 2017:11
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM